

MEDIJSKA I DIGITALNA PISMENOST

u doba umjetne inteligencije

MEDIJSKA pismenost je sposobnost prepoznavanja različitih vrsta medija i razumijevanja poruka koje šalju.

DIGITALNA pismenost je poznavanje interneta, društvenih mreža i digitalnih alata, načina na koji rade i prikupljaju podatke, te sposobnost prepoznavanja pouzdanih izvora i istinitih informacija. Dio je medijske pismenosti.

AI pismenost je razumijevanje što generativna umjetna inteligencija jest, što može, gdje griješi i kako prepoznati sadržaj koji je ona stvorila. Danas je to treći, neizostavan dio iste priče.

Sve tri vrste pismenosti dio su **informacijske pismenosti**, sposobnosti da informaciju učinkovito pronađemo, prepoznamo, procijenimo i upotrijebimo. Do prije nekoliko godina glavno je pitanje bilo *tko* stoji iza poruke. Danas se tome pridružilo i pitanje *je li poruku uopće napisao čovjek*.

Što se promijenilo

Generativna umjetna inteligencija prestala je biti novost i postala infrastruktura. Ugrađena je u tražilice, u telefone, u aplikacije za poruke i u algoritme društvenih mreža. Sadržaj koji nije napravio čovjek više nije iznimka na koju naiđemo, nego dio svakog pregleda novosti.

To mijenja i posao medijske pismenosti. Nekad je bilo dovoljno naučiti razlikovati vijest od oglasa. Sada treba znati i da tekst, fotografija, glas i video mogu biti proizvedeni u nekoliko sekundi, besplatno, bez ikakvog tehničkog znanja, i da mogu izgledati bolje od onoga što je snimio čovjek.

Što generativni AI danas radi

- Piše tekstove, sažetke, zadaće, poruke, oglase i komentare.
- Stvara fotorealistične slike i video zapise od jedne rečenice opisa.
- Klonira glas iz nekoliko sekundi snimke i njime izgovara bilo što.
- Odgovara na pitanja u tražilicama, često prije nego što uopće vidimo izvor.
- Vodi razgovore u ulozu prijatelja, savjetnika ili izmišljenog lika.
- Prevodi i sinkronizira video u druge jezike, s pokretima usana koji odgovaraju.

Gdje AI griješi, a zvuči uvjerljivo

- **Izmišlja.** Kada ne zna odgovor, model ga često sastavi. Izmišljene knjige, zakoni, presude i poveznice izgledaju posve uvjerljivo jer su napisane istim sigurnim tonom kao i točni odgovori.
- **Ne razumije, nego predviđa.** Model računa koja riječ najvjerojatnije slijedi. To nije isto što i znati.
- **Nasljeđuje pristranosti** podataka na kojima je učen i ponavlja ih kao da su činjenice.
- **Zna biti zastario.** Podaci na kojima je učen imaju datum, a odgovor to rijetko jasno kaže.
- **Slaže se s vama.** Ako pitanje sugerira odgovor, model će ga često potvrditi, i kad nije točan.

Zato odgovor umjetne inteligencije nije izvor. To je nacrt koji treba provjeriti.

Deepfake danas

Riječ spaja *deep*, od „duboko učenje“, i *fake*, lažno. Prvi deepfakeovi bili su nespretni i prepoznatljivi, današnji nisu. Ono što je nekad tražilo jaka računala i tehničko znanje danas stane u besplatnu aplikaciju na mobitelu, a rezultat je gotov za manje od minute.

Stari savjeti za prepoznavanje više ne rade

Godinama se učilo da se deepfake prepozna po neobičnom treptanju, čudnim sjenama, mutnim rubovima lica, šest prstiju ili robotskim pokretima. Ti su znakovi vrijedili za stariju generaciju alata. Novi modeli upravo su te nedostatke ispravili. **Tražiti pogreške u samoj slici danas je nepouzđano.** Ako ih nađete, dobro. Ako ih ne nađete, to ne znači ništa.

Provjeravajte izvor, ne piksele

- 1 **Tko je objavio?** Ima li račun povijest objava i stvarno ime iza sebe.
- 2 **Nosi li još netko istu vijest?** Krupnu vijest javlja više neovisnih redakcija. Jedan izvor bez potvrde je upozorenje.
- 3 **Odakle je slika?** Obrnuto pretraživanje pokazuje je li već kružila i u kojem kontekstu.
- 4 **Što traži od vas?** Strah, bijes, žurba, novac ili podaci. Snažna emocija je alat, ne dokaz.
- 5 **Provjerite prije nego podijelite.** Dijeljenje je objava.

Oznake porijekla sadržaja

Nastaju standardi koji uz datoteku bilježe kako je nastala. **C2PA**, poznat i kao Content Credentials, upisuje podatak o alatu i izmjenama, a neki alati dodaju i nevidljiv vodeni žig u same piksele. **Akt Europske unije o umjetnoj inteligenciji** uvodi obvezu označavanja AI sadržaja. Sve to pomaže, ali nije rješenje: oznake nisu posvuda, a snimka zaslona ih briše. **Postojanje oznake nešto dokazuje, njezino odsustvo ne dokazuje ništa.**

Kada AI postane oružje

- **Lažne gole slike.** Aplikacije koje iz obične fotografije naprave prizor golotinje koriste se i među vršnjacima. Osoba na slici nije ništa učinila i nije kriva.
- **Iznuda.** Prijetnja objavom takvog sadržaja radi novca ili novih fotografija. Ne plaćati, ne slati ništa, sačuvati poruke i javiti se odrasloj osobi.
- **Klonirani glas.** Poziv u kojem glas člana obitelji traži hitnu uplatu. Prekinuti i nazvati tu osobu na broj koji već imate.
- **Lažni ulagački oglasi.** Poznata osoba u videu preporučuje ulaganje. Snimka je generirana, a novac se ne vraća.

Za nastavnike, stručne suradnike i roditelje

- **Detektori AI teksta nisu pouzdani.** Redovito označe ljudski rad kao strojni, najčešće onaj učenika koji pišu jednostavnije ili kojima hrvatski nije prvi jezik. Optužba na temelju takvog nalaza nije utemeljena.
- **Umjesto zabrane, razgovor o upotrebi.** Dogovoriti s razredom što je pomoć, a što predaja tuđeg rada, i tražiti da se korištenje alata navede.
- **Zadatak koji AI ne može odraditi.** Vlastito iskustvo, lokalni podaci, obrana rada uživo.
- **Ako se pojavi lažni sadržaj o učeniku,** prvo zaštita djeteta, pa dokazi, pa prijava. Nikada okrivljavanje žrtve i nikada dijeljenje sadržaja dalje.

Gdje potražiti pomoć

Nezakonit ili štetan sadržaj prijavite Centru za sigurniji internet na **csi.hr**. Za nestalu djecu dostupna je linija **116 000**. Savjetovanje, podrška i besplatni edukativni materijali dostupni su na **cnzd.org**.

Projekt financira: